

George Thomas, *Linguistic Purism*. London; New York : Longman, 1991. — (Studies in language and linguistics / ed. Geoffrey Leech; Mick Short) . — xii+250 str.

George Thomas, profesor slavistike na McMaster University u Kanadi, učenik je poznatoga engleskog slavista Roberta Autya. Bavi se razvojem standardnih slavenskih jezika. Autor je većeg broja članaka o diglosiji, jezičnom posuđivanju i purizmu u slavenskim jezicima, kao i knjige *The Impact of the Illyrian Movement on the Croatian Lexicon*, München : Otto Sagner, 1988. Njegov je rad zanimljiv za naše čitateljstvo jer se znatnim dijelom bavi i hrvatskim jezikom.

U svojoj studiji o purizmu Thomas proučava purističke stavove unutar teorija jezičnog planiranja, strukturalne antropologije i spoznanje teorije.

Knjiga ima uvod i 11 poglavlja: Introduction, The imagery of purism, The theoretical foundations of purism, A typological framework, The purification process, The social organisation of puristic intervention, The language situation, The role of extralinguistic factors, The diachronic aspect, The effects of purism, Towards a comparative history of purism i Purism and language planning. Knjiga sadrži opširnu bibliografiju, te kazalo imena i važnijih pojmova.

U uvodnome dijelu autor govori o ulozi purizma u lingvističkoj teoriji. Purizam promatra kao dio procesa normiranja, kultiviranja i planiranja standardnih jezika, za čije proučavanje treba poznavati teoriju i povijest standardnih jezika. Danas još ne postoji odgovarajuća teorija purizma, kao niti njegove precizne definicije. Objektivnih studija o odnosu prema posuđenicama također je malo. Autor definira purizam kao »izraz želje jezične zajednice ili njezina dijela da oslobodi jezik stranih ili drugih neželjenih elemenata koji mogu uključivati i elemente iz dijalekata, sociolekata i stilova istoga jezika«.

Prema autoru, puristička motivacija može biti racionalna ili iracionalna. Iracionalne stavove karakterizira netolerancija i zatvaranje prema nekim jezičnim elementima, što može dovesti do ograničenja jezičnih varijacija. Među racionalnim faktorima koji motiviraju puristička nastojanja autor navodi funkciju razumljivosti, solidarizacije, odvajanja i prestiža. Funkcija razumljivosti važan je faktor u etnografskom ili populističkom tipu purizma. Povezana je i sa željom za nacionalnom solidarnošću i uklanjanjem prepreka društvenom jedinstvu. Elitistički tip purizma odbacuje dijalektalizme ili elemente ograničene na određeni sloj jezične zajednice. Funkcija odvajanja vezana je uz zabrinutost za dobrobit vlastitoga jezi-

ka zbog straha od kulturne, političke ili vjerske dominacije druge jezične zajednice, zbog čega se naglašava različitost vlastite nacionalne kulture u odnosu prema drugima. Gubitkom prestiža nekog jezika njegove društveno-komunikacijske funkcije može preuzeti jezik čiji je ugled veći.

Puristička nastojanja najčešće nisu usmjerena prema jeziku kao cjelini, već prema nekim njegovim segmentima. Među leksičkim elementima koji su najčešće izloženi purističkoj kritici autor navodi posuđenice, internacionalizme, prevedenice, neologizme i dijalektalizme. Jezik u pojedinim razdobljima može biti otvoren prema nekim izvorima posuđivanja, dok je prema drugima zatvoren.

Puristička usmjerenja prema autoru mogu biti arhaizirajuća, etnografska, elitistička, reformistička i ksenofobična. Štovanje prošlosti važna je komponenta arhaizirajućeg purizma i ogleda se u pokušajima oživljavanja jezične građe iz ranijih razdoblja, te izrazitom konzervativizmu u odnosu prema inovacijama. Unutar etnografskog purizma izvor se leksičkog obogaćivanja često traži u narodnoj poeziji, poslovicama i sl. Za razliku od arhaizirajućeg i etnografskog purizma, koji naglašavaju vrijednost prošlosti i narodnoga jezika, elitistički purizam karakterizira negativan stav prema supstandardnoj i regionalnoj upotrebi. Purizam je važan vid jezične reforme i obnove. Ukoliko reformističko usmjerenje uključuje odbacivanje stranih uzora ili jezika koji se povezuju s ranijom političkom, kulturnom ili jezičnom dominacijom, elementi iz tih jezika nastojat će se odbaciti. Ksenofobični je purizam usmjeren prvenstveno prema eliminiranju stranih riječi.

Purističko se djelovanje prema autoru dijeli na nekoliko faza: prepoznavanja potrebe za promjenama, identifikacije ciljeva, kritike postojećeg stanja, odbacivanja neželjenih elemenata, prevencije, zamjene, recepcije i evaluacije. Važan je vid purističke djelatnosti širenje svijesti o potrebi uklanjanja nepoželjnih elemenata iz vlastitoga jezika. Kritika postojećeg stanja u osnovi je negativna jer osuđuje neke jezične elemente, i sužava izražajne mogućnosti jezika. Prevencijom se jezik nastoji zaštititi od elemenata koji još nisu prihvaćani. Zamjenjivanje nepoželjnih elemenata poželjnima sastavni je dio djelatnog purizma. Recepcija takvih prijedloga u široj jezičnoj zajednici ovisi o različitim društvenim čimbenicima kao što su komunikacijska struktura, pismenost, grupna solidarnost i povezanost zajednice.

Među tipovima jezičnih situacija koji pogoduju razvoju purizma autor navodi standardizaciju jezika, jezične dodire i varijacije u jeziku. Fazu minimalne standardizacije u kojoj dolazi do uspona pisanih dijalekata na temelju govorne koiné karakterizira otvorenost prema svim izvorima posuđivanja. U predstandardizacijskom razdoblju dolazi do stvaranja standardnog jezika zasnovana na jednom dijalektu, kompromisu između više dijalekata ili koiné. U toj se fazi javljaju djelatni oblici purizma, koji često pripadaju ksenofobičnome tipu. U fazi pune standardizacije dolazi do institucionalizacije standardnog jezika, pri čemu se puristički

stavovi mogu zadržati u svijesti govornika toga jezika, kao npr. u slučaju hrvatskog, mađarskog, islandskog i estonskog. Puristički su stavovi manje naglašeni u standardnim jezicima s dugom i neprekinutom tradicijom koji su se razvijali bez većih promjena općeg usmjerenja ili dijalekatne osnove. Prisutniji su u jezicima koji su prolazili kroz radikalne jezične reforme. U poststandardizacijskoj fazi puristička je djelatnost manje naglašena.

Uslijed jezičnih dodira dolazi do prenošenja nekih elemenata iz jednog jezika u drugi. Pri tome se može reći da posuđenice destabiliziraju jezik primalac, no istovremeno su neophodne za njegov razvoj. Rezultat neposrednih jezičnih dodira može biti kreolizacija jezika ili bilingvizam.

Vidovi jezičnih varijacija su diglosija i stilski registar. Diglosija znači uspoředno korištenje jezičnih varijanti u komplementarnom nizu sociokomunikacijskih funkcija, pri čemu je purizam važan dio konvencionalnog i formalnog registra. Purizam je, nadalje, osobina viših stilova. U hrvatskoj književnosti 16. i 17. stoljeća, na primjer, talijanizama je neusporedivo manje nego u svakodnevnom govoru toga razdoblja.

Purističke su reakcije jače u odnosu prema preuzimanju elemenata iz sociopolitički dominantnog nego iz neutralnog jezika, osobito kada se oba jezika koriste u istoj političkoj zajednici. Nadalje, dodiri s jezikom koji ima funkciju standardnog jezika za koju govorna zajednica želi koristiti vlastiti jezik izazivaju jake purističke reakcije bez obzira na to jesu li ti jezici srodni ili nisu. Purističke reakcije također su naglašene u slučajevima kada se dva ili više idioma natječu za status standardnog jezika unutar istog dijasustava.

Purizam se javlja u svim gospodarskim sustavima i društveno-političkim kontekstima. U razdobljima izražene nacionalne svijesti javlja se težnja za što većom diferencijacijom među različitim jezicima ili varijantama. U razdobljima panacionalne ideologije jezična je zajednica spremna prihvatiti elemente iz drugih jezika iste skupine, dok su puristička nastojanja usmjerena prema izvorima posuđivanja izvan te skupine.

Nadalje, autor razmatra ulogu purizma unutar književnih tradicija i razdoblja. Renesansu obilježava umjereni purizam elitističkog ili reformističkog tipa. Za barok je karakteristična stilaska sloboda kojoj puristički pogledi nisu osobito bliski. U razdoblju prosvjetiteljstva naglašen je kozmopolitski duh, što znači slobodno prihvaćanje posuđenica i drugih stranih utjecaja. U romantizmu jačaju uvjeti za širenje purizma kao ideologije razvoja potencijala pojedinačnih jezika.

U okviru povijesnog razvoja jezične tradicije dolazi do promjena purističke paradigme uslijed djelovanja različitih faktora. Promijenjene političke, vjerske ili gospodarske prilike mogu dovesti do dodira između jezika koji su ranije bili ođvojeni, ili se jezici koji su bili u dodiru mogu udaljiti.

Među faktorima koji pogoduju udaljavanju od purističke paradigme autor navodi internacionalizam i kozmopolitizam, postojanje duge književne tradicije koja osigurava trajan ugled standardnog jezika, potrebu za međujezičnim razumijevanjem i funkcionalističke stavove prema intervencijama u jeziku.

Purizam se može promatrati kao smjenjivanje niza paradigmi. Tako je npr. umjeren, reformistički hrvatski purizam u 70-im godinama prošlog stoljeća došao u dodir s etnografski orijentiranom paradigmom srpskog podrijetla utemeljenom na Vukovim načelima. To je usmjerenje bilo nametnuto sve do najnovijeg vremena, premda je većina hrvatskih jezikoslovaca i književnika podržavala prethodnu paradigmu. Nadalje, stara paradigma može biti zamijenjena novom samo privremeno, da bi bila obnovljena u povoljnijoj situaciji. Postoji i mogućnost usporednog postojanja nekoliko paradigmi.

Standardni se jezici ne razvijaju ravnomjerno. Do brzih promjena obično dolazi u doba velikih izvanjezičnih događaja, kada se velik broj purističkih intervencija želi provesti u kratkom vremenu. Tako je, prema autoru, hrvatski jezik radikalno promijenjen u razdoblju od 1830. do 1842. uvođenjem novih načela standardnog jezika.

Autor navodi nekoliko vrsta purističkih razvojnih obrazaca. Marginalni purizam obilježava otvorenost prema izvorima obogaćivanja jezika (npr. engleski). Korektivni purizam nastoji ispraviti potencijalno opasne trendove u razvoju standardnog jezika (npr. danski, švedski, slovački). U evolutivnome se tipu purističke težnje javljaju vrlo rano u razvoju pisanog jezika i dostižu vrhunac tijekom standardizacijskog procesa, poslije čega se ublažavaju (npr. hrvatski). Oscilatorni purizam karakteriziraju oscilacije između ekstremnih i tolerantnijih stavova (npr. njemački, češki). Stabilni purizam stalna je vrijednosna osobina jezične zajednice (npr. islandski). Revolucionarni purizam karakteriziraju nagle i nasilne promjene (npr. turski).

Razmatrajući učinke purizma na razvoj jezika i stavove jezične zajednice, autor ukazuje na neke opće metodološke probleme. Kao primjer navodi utjecaj Irskog preporoda na hrvatski leksik. Na temelju analize uzorka leksika nastalog ili obnovljenog u tom razdoblju, izvodi sljedeće osobine ilirskog purizma: 1) izbjegavanje posuđenica, 2) tolerantan stav prema internacionalizmima kao marginalnim alternativama za domaće riječi; 3) veća sklonost prema prevedenicama i posuđenicama iz slavenskih jezika nego prema drugim izvorima; 4) tolerancija prema riječima nastalim prema uzoru na strane riječi; 5) veća sklonost prema prilagodbi riječi iz drugih slavenskih jezika nego prema njihovu nekritičkom posuđivanju; 6) zanemarivanje dijalekata kao izvora posuđivanja.

Purizam može biti blag, umjeren i ekstreman. Blag oblik purizma karakterizira tolerancija prema internacionalizmima, zadržavanje ustaljenih posuđenica,

prihvatanje prevedenica i posuđenica iz srodnih jezika, te nesklonost prema neologizmima i dijalektalizmima. Umjereni purizam karakterizira odbacivanje stranih riječi, zadržavanje internacionalizama kao sinonima uz domaće riječi, prihvaćanje prevedenica i posuđenica iz srodnih jezika ukoliko se mogu asimilirati u morfofonemski sustav jezika primaoca, te prihvaćanje odgovarajućih domaćih neologizama i dijalektalizama. Ekstremni purizam odbacuje sve posuđenice i internacionalizme, nesklon je prevedenicama i posuđenicama iz srodnih jezika, potiče uporabu dijalektalizama i arhaizama, te prihvaća domaće neologizme.

Najvidljiviji učinak purizma ogleda se u velikom broju domaćih zamjena za nepoželjne leksičke elemente. Katkada takve zamjene postoje usporedno s nepoželjnim elementima, što rezultira velikim brojem sinonima (npr. hrvatski). Pri tome kasnije može doći do semantičke diferencijacije i stilskih varijacija, što omogućava slobodu osobnog izbora.

Utjecaj purizma ogleda se u svijesti jezične zajednice. U hrvatskom, na primjer, umjereni je purizam tradicionalno usađen u nacionalnu svijest, za razliku od srpskoga standarda. Purizam nadalje može dovesti do diferencijacije između srodnih jezika ili kodova istoga dijasustava.

U slučajevima blagog i umjerenog purizma manja je opasnost od jezične izolacije. Svaki oblik purizma treba razmatrati prema vlastitim osobinama, društveno-kulturnom kontekstu i sociolingvističkoj situaciji u kojoj se javlja.

U pokušaju stvaranja komparativne povijesti purizma, autor navodi nekoliko radnih hipoteza, od kojih ćemo navesti neke: 1) Purizam je univerzalna osobina standardnih jezika. 2) Purizam nastaje autohtono u mnogim dijelovima svijeta kao odgovor na probleme s kojima se suočavaju pojedini jezici. 3) Puristički stavovi jedne jezične zajednice mogu se prenositi u drugu. Tako je njemački, na primjer, najviše pridonio širenju purističkih stavova u srednjoj i sjevernoj Europi. Češki i mađarski puristi nastojali su odbaciti germanizme upravo slijedeći njemački puristički uzor. Češki je puristički pokret nadalje poslužio kao uzor drugim slavenskim jezicima, među kojima je i hrvatski. 4) Najčešći oblik purizma usmjeren je prema vanjskim izvorima, dakle prema izbjegavanju tuđica. 5) Purizam je uglavnom usmjeren prema leksičko-semantičkoj razini. 6) Standardni se jezici mogu podijeliti na one koji se suprotstavljaju jezičnom posuđivanju, i one koji asimiliraju strane elemente. 7) Jezici koji su imali dugu i neprekinutu tradiciju razvoja neskloni su ksenofobičnome tipu purizma. U tim su jezicima puristička nastojanja bila periferna i kratkotrajna sve do ovoga stoljeća kada je razvoj međunarodne kulture kojom dominira engleski jezik izazvao opće purističke reakcije. 8) Jezici koji su se oslobodili dominacije drugog jezika u 19. ili 20. stoljeću najskloniji su ksenofobičnom tipu purizma. 9) Modernizacija društva dovodi do dvaju suprotnih trendova: slabljenja purizma ili povećanog otpora prihvaćanju posu-

đenica. Ako modernizacija društva podrazumijeva gospodarski napredak, urbanizaciju, industrijalizaciju, pluralizam, sekularizaciju, kozmopolitizam, demokraciju i toleranciju, može se očekivati da će puristička nastojanja slabiti. No, modernizacija zahtijeva prihvaćanje jedinstvene međunarodne kulture kojom dominira svjetski gospodarski sustav zasnovan na univerzalnoj tehnologiji i prožet materijalističkom, utilitranom filozofijom, što može izazvati snažne emotivne reakcije, pri čemu dolaze do izražaja tradicionalni, antikolonijalni i lokalni stavovi koji pridone nose jačanju purizma.

Organizirane intervencije u jeziku u okviru jezičnog planiranja trebaju provoditi samo jezikoslovni stručnjaci. Da bi se odredilo koji su jezični elementi poželjni, a koji nisu potrebno je temeljito teoretsko i praktično jezikoslovno znanje, poznavanje sociolingvistike i teorije standardnih jezika, kao i razvijen osjećaj za jezične varijacije. Ukoliko pri ocjeni poželjnosti jezičnih elemenata etimološki faktori nadjačaju funkcionalne, purizam može postati preprekom razvoju jezika u skladu s njegovim sociokomunikacijskim potrebama. Naglašavanjem individualnosti i odvojenosti pojedinoga jezika purizam može otežati međujezično razumijevanje i komunikaciju. Davanje prednosti domaćim riječima može negativno djelovati na procese modernizacije. No, unatoč tome, pri planiranju jezika treba uzimati u obzir sociolingvističku situaciju i javno mišljenje. Purizam koji je usađen u jezičnu svijest zajednice važan je faktor jezičnog planiranja. Puristi bi problemima jezičnog planiranja trebali pristupati objektivno, racionalno i znanstveno, uz otvorenost prema kompromisnim rješenjima.

Ova je knjiga vrijedan doprinos proučavanju osjetljive problematike purizma. Za razliku od velikog broja studija toga tipa koje su nerijetko emotivno obojene i usmjerene prema pojedinačnim pitanjima, autor nastoji problematiku prikazati sustavno i objektivno, uzimajući u obzir njezine vrlo široke vidove. Nastojanjem da stvori teoretsku osnovu i metodologiju, ova je knjiga poticaj komparativnom proučavanju purizma koje je do sada bilo velikim dijelom zanemareno, a moglo bi dati vrijedne rezultate. Problematika vezana uz purizam u pojedinim jezicima mogla bi se obraditi znatno objektivnije kada bi se postojao širi kontekst teorije i komparativne povijesti purizma. Djelo je zanimljivo i zbog velikog broja ilustrativnih primjera iz različitih jezika koje ovdje nismo mogli prikazati, te smo se ograničili na primjere iz hrvatskoga jezika. Budući da je knjiga izašla 1991, autor nije mogao uzeti u obzir novija zbivanja u Hrvatskoj, tako da njegova razmatranja vezana uz jezično planiranje više ne odgovaraju današnjoj situaciji. Za to bi bilo potrebno novo, djelomično izmijenjeno i dopunjeno izdanje.

Lelija Sočanac